

Karl Barth - een vernieuwer der theologie - wordt 70

door prof. dr. K.H. Miskotte¹

(van de redactie)

Op 10 mei wordt Karl Barth zeventig jaar. Geen theoloog of hij kent het werk van deze Bazelse hoogleraar, dat een diepgaande, ja bijwijlen revolutionaire invloed heeft gehad op het theologisch denken van deze tijd. Maar Barth is veel meer dan een groot geleerde. Ook ver buiten de kring van kerk en universiteit verwierf hij zich bekendheid door zijn niet aflatend, fel en principieel protest tegen het nationaalsocialisme.

Het verheugt ons dat wij prof. Miskotte, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk aan de Leidse universiteit, bereid vonden voor onze lezers een artikel te schrijven waarin hij de betekenis in het licht stelt van zijn ambtgenoot en oudere vriend Karl Barth voor heel het geestelijk-maatschappelijke leven van onze tijd. Prof. Miskotte heeft, zoals een van zijn leerlingen destijds in Het Parool schreef, "van meet af aan vooraan gestaan onder degenen die de gedachten van Karl Barth en diens visie op de verhouding van theologie en wetenschap, kerk en cultuur, van leer en leven in de Nederlandse verhoudingen hebben toegepast."

Nu, aan de vooravond van Karl Barths 70^e verjaardag wil *Het Parool* niet achterblijven en zijn betekenis enigszins in het licht stellen. Dat mag een onmogelijk ondernemen schijnen, in zoverre het hier gaat om een wending in de theologie, die niet is duidelijk te maken aan wie de klassieke en de gangbare en evenmin de tendensen kent van wat tot voor kort moderne theologie genoemd werd. Hij kan immers niet weten *wat het eigenlijk revolutionaire* van de zaak is waartegen de zogeheten dialectische theologie zich afzet, zich verzet, waarvan ze zich heeft afgewend om iets nieuws te bouwen.

Maar in *Het Parool*, zelf uitloper van een verzetsbeweging, kunnen we een zekere mate van begrip verwachten voor een geestelijke beweging die destijds duizenden uitgerust heeft om staande te blijven, niet slechts in een formeel soortgelijk verzet, maar in wezen en in feite hetzelfde verzet. Barth heeft als geen van zijn tijdgenoten alarm geblazen tegen het nationaalsocialisme en tegen de "Deutsche Christen", die de "Machtergreifung" van 1933 en het "Derde Rijk" beschouwden als een openbaring van God, die paragraaf 24 van het nationaalsocialistisch beginselprogramma: dat de partij een "positief christendom" voorstond, duiden als een onvoorziene kans voor de kerk om zich te kwijten van een "volksmissionarische Aufgabe". We kunnen ons nauwelijks voorstellen hoe de ommekeer in de "nationale vernedering" voor hun besef samenviel met een verheffing van de kerk uit haar vernedering van religieuze vereniging te midden van een "neutrale" maatschappij. Sommigen van ons herinneren zich nog de kerkelijke verkiezingen van 23 juli 1933, waar plotseling tweederde van de uitgebrachte stemmen op deze groep werd uitgebracht, toen tienduizenden "gelovigen", die (in Duitsland wordt men reeds op zijn dertiende en veertiende jaar "aangenomen") geen besef meer bleken te hebben van wat eigenlijk kerk is,

¹ Verschenen in *Het Parool*, 8 mei 1956.

het masker van hun burgerlijke religiositeit afwierpen en hun oude, heidense bloed lieten spreken. Alle sleutelposities werden door hen ingenomen, de professorale stoelen werden bezet, hele faculteiten ontbonden. De “*Bekennende Kirche*” ontstond, een officieuze bond van gemeenten die de moed hadden dwars door de officiële (onwettige) kerkordelijke maatregelen heen *een eigen weg* te gaan, in trouw aan de *essence* van het reformatorisch belijden en vooruitgrijpend naar een waarlijk zelfstandige, de moderne tijd verstaande, zowel agressieve als synthetische theologie. Zij moest de last op zich nemen volkomen weerloos te leven ten overstaan van de terreur, die het (naast en na de joden) op hen had voorzien, om hun aanzien, invloed, toekomst en bestaan te verdelgen.

Mannen als Martin Niemöller, Dietrich Bonhoeffer, Heinrich Vogel, Wilhelm Niesel en honderden anderen “*Pfarrer*” en “*Laien*” moesten het op zich nemen als de vuigste verraders van de eer van het vaderland, maar ook van de nieuwe “kansen” van de kerk door de Gestapo te worden vervolgd en rondom de weerstand van de “goede” Duitsers te zien afbrokkelen en ineenstorten. Waar bleef het verzet van de rechterlijke macht? Waar was nog de “*Zivilcourage*” te vinden aan de universiteiten?

Aan het geestelijk front

Dat de protestantse kerk *niet geheel is meegezogen* in deze stroom van afval en vervreemding van het Evangelie, is grotendeels te danken aan de eenvoudige en indringende stem van Karl Barth in die jaren. Hij liet zich wegroepen van het grote werk waarin hij trachtte, eenzaam en in uiterste concentratie, zowel al de waarden van de oude dogmatiek te verwerken, als ook heel de samenhang daarvan, door zelden of nooit falende detailarbeid als ook door middel van een grandioze kritische totaalconceptie tot op het merg aan te tasten (en te genezen), te ontbinden (en te vervullen).

Lang had hij als predikant in Safenwil (Zwitserland), als hoogleraar in Göttingen (1921), in Münster (1925), in Bonn (1929) naar zijn uiteindelijke *vorm gezocht*. Meermalen had hij een groot werk, dat hoog uitstak boven het toen gepresterde, niet voortgezet, maar herdacht en herschreven. Krachtens een voortdurende zelfkritiek en zelfcorrectie bleef er van de *Römerbrief* (1919) en de *Christliche Dogmatik [im Entwurf] I Prolegomena* (1927) bij heruitgave niet één steen op de andere. Eindelijk, plus minus 1930 werd hem de sindsdien onherroepelijke *illuminatio*, de geestelijke verlichting ten deel, en in 1932 verscheen het eerste deel van de *Kirchliche Dogmatik*, een werk dat nu tien zware delen omvat, reeds als cultuurmonument enig in zijn soort... en dat nog lang niet af is.

Barth liet zich uit deze arbeid wegroepen aan het *front* van de kerkelijke strijd. Hij wist heel goed dat deze theoretische, wetenschappelijke arbeid in alle hoeken reeds vol heimelijke actualiteit stak en dat zij een wezenlijke bijdrage kon zijn tot een nieuw verstaan van de Schrift, tot een andere prediking, tot een nieuwe, evangelische katholiciteit (waarmee ook de roomse kerk zou geconfronteerd worden), waarin de laatste vragen van de antropologie, de humaniteit, de staat nieuw zouden blijken gesteld te worden. Maar hij zei niet: *dit* is mijn werk, waarvan gij de portee nog niet beseft. Hij zei niet: in *dit* werk is de praxis reeds

impliciet aanwezig. Hij wierp zich in de strijd. De verschijning² van de brochure *Theologische Existenz heute* is wel vergeleken met het aanslaan van Luthers 95 thesen aan de slotkerk te Wittenberg (31 oktober 1517).

“Barmen” 1934

Zeker is de geweldige polemiek tegen de (pas gecreëerde) evangelische rijksbisschop (en zijn onmogelijkheid) als een schok door Duitsland gegaan. Zeker zijn de brochures en traktaten die volgden: *Für die Freiheit des Evangeliums, Reformation als Entscheidung, Lutherfeier 1933*³ behalve een alarmsein ook een licht geweest in de heidense duisternis voor talloze democratisch gezinde ‘buitenkerkelijken’. Barth is op de achtergrond ook *de* man geweest op de Synode te Barmen, waar de beroemde thesen, door hem ontworpen, zijn aanvaard door de “Bekennende Kirche” (mei 1934).

De eerste stelling luidt: Jezus Christus, zoals Hij ons in de Heilige Schrift verkondigd wordt, is het *éne* Woord Gods dat wij te horen en in leven en sterven te vertrouwen en te gehoorzamen hebben. Wij verwerpen de *dwaalleer* dat de kerk als bron van haar verkondiging buiten en naast dit éne Woord Gods nog andere gebeurtenissen en machten, gestalten en waarheden als Gods openbaring zou kunnen of moeten aanvaarden.

Het staat wel vast dat de *Barmer Erklärung* de oecumenische conferentie (*Faith and Order*) te Oxford (1937) heeft bewogen in al haar concrete uitspraken over de grenzen van de staat, de vrijheid der wetenschap, de waan der ideologieën. Wie in kerkelijk Holland wakker was geworden, te midden van de kalmte aanprijzende neutraliteit, wie een vermoeden had dat het “Derde Rijk” niet óók een staat, maar een *monstrum* zou zijn, wie begreep dat wij, als het tot een oorlog kwam, geen ogenblik geestelijk neutraal zouden kunnen en mogen blijven, had dit verworven door de “berichten uit de Duitse kerkstrijd”.

Er zaten al duizenden in de concentratiekampen, alle partijen en vakverbonden waren al gelijkgeschakeld en nog doezelde het liberale, het socialistische en het christendommelijke denken en streven in de westerse landen voort alsof er niets was gebeurd. Barth schreef in 1939 aan Hromádka in Praag dat *iedere Tsjechische* soldaat die viel, ook zou vallen voor de vrijheid van de kerk in Europa - maar niet alleen Chamberlain aarzelde de overrompeling en het onheil tegemoet. In hetzelfde jaar prees zelfs Churchill voor de radio Hitler nog als een groot man. In Zwitserland, waar Barth sinds 1936 na zijn afzetting (op grond van de weigering de totale eed op de *Führer* af te leggen) werkte, was nauwelijks enig benul van de dreiging die tegen Europa, tegen de democratie, tegen de cultuur en de humaniteit, en in dit alles tegen Israëls God zich samenbalde. Friedrich Hielscher in zijn cultuurhistorisch *opus magnum Das Reich*⁴ zag het, als uitgesproken heiden, beter: Barth en Buber waren de enige echte tegenstanders van het hoogste niveau en uiterst *gevaarlijk*.

Wij vergeten snel en de ondankbaarheid schijnt wel onze tweede natuur. En vooral de extra schuldigen vinden steeds nieuwe camouflage uit. Barth heeft in alle opzichten gelijk

² In 1933 als eerste deel van de brochurereeks met dezelfde naam.

³ De tweede, derde en vierde brochure in de reeks *Theologische Existenz Heute*, 1933.

⁴ Leipzig: Hermann & Schulze 1931.

gekregen, toch was hij in 1944 al bezig de geallieerden te wijzen op de zin van straf en vergelding, namelijk het herstel en de verzoening in een Europees gemeenebest, dat op diepere fundamenteën van recht zou rusten, waarin aan de destructieve lust de adem en aan het nihilistisch pathos de pas zou zijn afgesneden. Denkt u dat de Duitsers de nobele interventie van de verguisde pionier, ook van hun vrijheid, hebben gewaardeerd? Geen sprake van!

In de kerk was een enkel spoor van inkeer zichtbaar, verder zelfrechtvaardiging, gène, rancune! Denkt u dat de evangelische *kerk* nu ten minste moeite doet de theologie van Karl Barth althans te verstaan? Hij wordt, afgezien van een kleine groep van begaafde, maar overigens machteloze denkers *doodgezwegen*. Als men de gebundelde documenten, opstellen en brieven van politieke aard (verzameld in *Ein Schweitzer Stimme*, 1945) herleest, staat men trouwens verbaasd hoe weinig van deze tegelijk zakelijke en geestelijke inzichten in het algemeen is toegeëigend.

Ten slotte komt dit natuurlijk voort uit een gebrek aan contact met de radicale visie waardoor Barths existentie en theologie gericht en overlicht wordt. Wat speciaal de Nederlandse kerkelijke en politieke leiders van een bepaalde kleur aan misverstand, vertekening en invectieven gepresteerd hebben, staat volkomen onvergelijklijk in de wereld. Maar wij willen bij de viering van het kroonjaar van deze geniale en dappere geest, die even stellig het theologisch denken van de 20^e eeuw zal ijken als de grote Schleiermacher het de 19^e eeuw heeft gedaan, op deze trieste kant van de dingen niet nader ingaan.

Totale doorbraak

De reden waarom wij daar bovendien met vreugde van afzien, is allereerst het feit dat Barths betekenis voor de *wereldkerk* met de dag duidelijker wordt - Barth staat niet alleen achter wat men in onze Nederlandse verhoudingen juichend, klagend of meesmuilend de *doorbraak* noemt, hij beoefent eigenlijk in alle gespannen controversen van filosofie en theologie, van wet en evangelie, van rooms en protestant, van orthodox en liberaal, van Oost en West, de alzijds verantwoorde en bevrijdende doorbraak. Geen woord wellicht van onze Europese taal is door hem zo krachtadig vernieuwd en boordevol positieve rijkdom gemaakt als het woord: *vrijheid* (vergelijk *Das Geschenk der Freiheit - Grundlegung einer theologischen Ethik*, 1953). Een getuigenis voor zijn invloed is de literatuur over zijn werk, die zich gestadig uitbreidt en waaronder veel existentialistische wijsgeren en roomse theologen niet zelden door een zuiver inzicht en een rein respect uitmunten, zo onder de laatsten Przywara, Söhngen, Urs von Balthasar. Een nader getuigenis van zijn invloed is te vinden in het *Festschrift* dat 10 mei aan Barth zal worden aangeboden. We zien aan de inhoudsopgave dat daar behalve de oecumenische ruimte ook de raakvlakken met de algemene problematiek van onze tijd en de verhouding tot de verschillende niet-theologische wetenschappen aan de dag treden.

Zo vindt men er een opstel van de Japanse geleerde G. Hishino over "de verhouding van het Boeddhistische denken tot Karl Barth" en van Günther Howe over "parallellen tussen Barths theologie en de moderne fysica", van Heinrich Scholz over "de Logistiek van Barths

dogmatiek”, van Heinrich Vogel over “Barths humor”, van H. Simon over “Barth en de rechtsfilosofie” enzovoort. Het boek heet *Antwort* en is 965 bladzijden groot. Engeland geeft een aparte feestbundel uit, zoals de Fransen het in 1946 bij Barths 60^e verjaardag in een eigen, bijzondere bundel⁵ hebben gedaan (met bijdragen van onder anderen de Dominicanen Gilson en Sertillanges en van Denis de Rougement). In dit alles zit veel perspectief.

Mildheid

Maar een andere en meer dóórslaande reden om op het trieste van velerlei miskennen niet in te gaan, is deze dat de maestro zelf meer en meer in een sfeer van mildheid woont en, in dit opzicht niet ongelijk aan zijn hoogvereerde Mozart, het nauwelijks schijnt te merken. Zozeer is voor hem God (in onderscheiding van de goden van deze wereld) louter Licht, zozeer is voor hem de zaak van Jezus Christus (in onderscheiding van het christendom) a priori *trionfant*, zozeer is voor hem de macht van het Woord Gods (in onderscheiding van alle religieuze woorden), ook in het gericht *verzoenend en bevrijdend*.

Het is niet toevallig dat onder hoge gewelven van de *Kirchliche Dogmatik* hier en daar een gedenktafel voor Mozart is aangebracht, en het kon niet missen dat deze zo “zwaar orthodoxe” theoloog in het Mozartjaar 1956 in de pers, voor de radio en in geschrifte moest spreken over hem wiens muziek iedere morgen, vóór de werkdag begint, in zijn huis en kamer tot klinken wordt gebracht (zie de uitgave van Zollikon-Verlag: *Wolfgang Amadeus Mozart 1756-1956*) - niet omdat het christelijke muziek is, maar omdat het *muziek* is, en als zodanig zuiverste weerklank van wat de christen (te midden van alle voor de hand liggende nihilisme) belijdt, in Christus: “die Vollkommenheit des Daseins” als “eine unerschütterliche Erkenntnis” (KD S. 446).⁶

Men zal zeggen dat ik niets over de theologie heb verteld. In uitdrukkelijke zin heb ik gemeend er niet aan te moeten beginnen - maar is er toch zijdelings niet iets gezegd en iets waarin de onuitsprekelijke dankbaarheid van velen verscholen aanwezig is?

Wie zich door een populair, goed geschrift wil laten inlichten, verwijzen wij, wat het Nederlands taalgebied betreft, naar dr. G.C. van Niftrik, *Een beroerder Israels* (1948) en naar dr. A.J. Bronkhorst, *Karl Barth - een levensbeeld* (1953).

⁵ *Hommage et Reconnaissance - recueil de travaux publiés à l'occasion du soixantième anniversaire de Karl Barth*. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1946.

⁶ Deel III/1.